

Azîz Mahmud Hüdâyî’de Sûret ve Mâna Mukkayesesi

Y R D . D O Ç . D R . N E C İ P F A Z İ L D U R U

19 Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Sûret ve mâna da bir bakış açısından karşıt sayılan zâhir-bâtın, kesret-vahdet, gölge-ışık, nakış-nakkâş, akis-ayna, mecaz-hakikat gibi sembollerden olarak, tasavvufî metinlerde işlene gelmiştir. Bu türden metinlerin neredeyse tümünün muhatabının istidadınca hisselenmesine izin veren katmanlı bir okumaya açık olduğu göz önünde tutulursa, sembollerin işaret ettiklerinin de katmanlanacağı varsayılabilir.

Hüseyn Vassâf’ın: “...eş’ârı, daima tesettür içredir fakat hakikat-bîn olanlara vahdet-i vücûdu talimdir”¹ dediği Azîz Mahmud Hüdâyî, hem vahdet-i vücûd’u terennüm ettiği bir kısım şiirlerinden, hem de içinde tasavvufî makamların anlatıldığı, âyet ve hadislerin şahid tutulduğu, Bâyezid-i Bistâmî, Abdülkâdir-i Geylânî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Muhyiddîn ibn Arabî gibi büyük sûfilerin sözlerinin nakledildiği, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin Farsça beyitlerinin şerh edildiği *Vâkıât*’ından anlaşıldığı üzere vahdet-i vücûd anlayışına bütünüyle bağlıdır.² Hüdâyî’nin şeyhi Muslihiddîn Efendi’nin, Sadreddîn-i Konevî’nin *Nûsûs*’unu şerhettiği de bilinmektedir.³

Bahsi geçen isimlerden ekserinin bir şekilde Arabî mektebinden feyz aldıklarını göz önünde tutarak, mukayese edeceğimiz mefhumların onların eserlerinde nasıl anlaşıldığına bakmak isteriz.

İbn Arabî ve takipçileri tarafından oluşturulan ekberî irfan külliyyatında da sûret-mâna sembolik anlatımına başvurulmuştur. “*Bu bir bakıma zorunlu tavrın sebebi, Vücûd’un ve mevcûdâtın ondan doğuşunun mantıkî ve zihnî olmaktan ziyade tamamıyla sırrî, keşfî ve manevî bir konu olması gerçeğine binaen ortalama beşer idrâkine ancak bir takım sembollerin yardımıyla sunulabilir olmasından*

Arka bahçe
Şadırvan girişi

dolayıdır. Saf metafiziğin dili zaten semboliktir...Bizim kültürümüzde de, gerek divan, tekke ve halk edebiyatımızın temelinde ve gerekse mimarimiz vb. gibi diğer geleneksel sanatlarımızda hep bu mücerred tasavvufî hakikatler sembolizminin yatmakta olduğu görülecektir.”⁴

Mücerret tasavvufî hakikatleri anlatmakta görünüş itibariyle farklı ve çeşitli sembol çiftleri kullanılmış olsa da, hepsinin aynı aşkın-müteal mânayı dillendirdiği söylenebilir. Şu karşılıklar buna örnek olabilir:

<u>Sûret</u>	<u>Mâna</u>
Zâhir	Bâtın
Dış	İç
Görünen	Gizli
Kesret	Vahdet
Çok	Bir
Zulmet	Nûr
Araz	Cevher
Cesed	Rûh
Beşeriyet(Nâsutıyyet)	Ulûhiyyet
Âfâk (Dış âlem)	Enfûs (İç âlem)
Mecâz	Hakikat

Sadreddîn-i Konevî sûret'i şöyle tanımlar: “...Âlem Tanrının bilgi'sinin sûreti ve görünüşü (mazhar)dür; Tanrı âlemi kendi nefsinde ezeli olarak bildiği şekilde yaratmıştır. Var-olan her şey, işte bu sûretle ortaya çıkmıştır. Tanrının vücûd'u ile müsâvık olabilecek (yani Tanrı kadar ezeli) bir vücûd bulunamaz..”Tanrının Kâinat'ı yaratması Genel-Varlık'ta görülen “ilahi sevgi”, başka bir deyişle, Tanrının gerek kendine gerekse Kâinat'a olan sevgi'sidir. Kısaca Kâinat, Tanrı'nın bir gölge'sinden ve O'nun bilgi'sinin bir “görünüş”ünden ibarettir.”⁵

Yine Konevî, sûret-manâ, yerine, araz-cevher'i koyarak bu iki mefhumun ilişkisini şöyle izah eder: “...bir insanın, içinde bulunduğu bu cisimler dünyasında idrâk ettiği her nesne, cevher ve arazdan yahut madde (heyûla) ve sûret'ten meydana gelmiştir. İmdi, cevher ancak araz ile meydana çıkar; araz ise ancak cevher ile olur; tıpkı madde'nin sûret'le olması ve sûret'in de ancak madde ile meydana çıkması gibi.”⁶

İbn Arabî, Vücûd'u bir daire biçiminde temsil ederek bir yarısını kavs-i nüzûl, diğer yarısını kavs-i urûc olarak isimlendirir. Dairenin başında Lâ-Taayyün sonunda Mertebe-i İnsân-ı Kâmil yer alır. Dairenin sonu başına ulaşır. 'İniş Kavsî' vahdetten kesrete olan yolculuğu, tecellîyi, 'Çıkış Kavsî' kesretten vahdete yolculuğu, seyr-i sülûk'u ifade eder. Bu bakış açısından, “Hak vücûd'dur, eşya ise vücûd'un sûretleridir”⁷

‘Mâna’ sembolü ile özünde işaret edilen Vücûd-ı Mutlak olan Hakk’tır, ancak muhatap istidadının elverdiği ölçüde çıkış kavsi boyunca dizilmiş bir üst nefis katmanını ve nihâyet dairenin başında yer alan Mutlak Varlık’ı sezebilecektir.

Vücûd silsilesinde ‘sûretler âlemi’yle kastedilen ulvî ve süflî cisimlerin ve insanın âlemi olan son tecellî mertebesidir. Bu mertebe hislerin ve müşâhedenin âlemidir. Sûretler de Mutlak Vücûd’un tecellisinin mazharlarıdır. Sûretlerin içindeki manâya ermek beş duyunun dışındaki Vahiy, İlham, Keşf, Vehb, Zevk, Müşâhede gibi bilme tarzlarıyla mümkündür. “...her bir manâ, evvelen kalbe hutûr eder. Ve ondan sonra dimağa aks edip akıl o maânîde tefekkür eder. Ve hutûr-ı maânî insanın kendi irade ve arzusuyla vâkî olan bir şey değildir. Bu manâ bilâ-irâde kalbe gelir.”⁸

Mevlânâ Celâleddîn de, başta *Mesnevî*’si olmak üzere *Fîhi Mâ Fîh* ve *Dîvân-ı Kebîr*’inde *sûret*’e ve onun gerisindeki *mâna*’ya dikkat çeker ve görünüşle gerçeğin birbirinden ayırımını yapamayanların büyük yanlışlara düşeceğini şu beyitlerinde açıklar:

*Sûret, sûreti olmayandan meydana gelir. Nitekim, duman da ateşten çıkar
Sen bu cisimden ibaret değilsin, gözden ibaretsin. Canı görsen cisimden vazgeçersin.*

*Kendine gel de sûrete tapma, sûret sözüne takılma, cins oluşu, sûretle arama.
...Sûret önce hoş, latif görünür, fakat onunla ne kadar çok beraber bulunursan,
ondan o kadar soğursun. Kur’ân’ın sûreti nerede; mânası nerede! Eğer insanın
sûretinin mânası giderse, cesedini evde bir an olsun bırakmazlar.*

*Eğer her görünen şey, görüldüğü gibi olmuş olsaydı, o kadar keskin ve aydınlık
bir görüşe sahip olan Peygamber “Bana eşyayı olduğu gibi göster” diye feryat et-
mezdi. O, bununla demek ister ki: “Ey benim Rabbim! Gerçekten çirkin olanı gü-
zel, güzel olanı ise çirkin gösteriyorsun; bize her şeyi olduğu gibi göster ki tuzağa
düşmeyelim ve her zaman yolumuzu kaybetmeyelim.”⁹*

Mevlânâ’ya göre görünüşle gerçek, sûret ile mâna arasındaki farkı, derin düşünen, sezgisi güçlü ve ilahî inâyete mazhar olan zevk ehli ayırabilir.¹⁰

SÛRETİN TUZAKLARI ve HÛDÂYÎ

Hazret-i Hüdâyî, şiirlerinde bir çok sûfî ıstılahının yanı sıra okuyucusunun/ müridinin dikkatini *sûret* ve *mâna*’ya çekmiştir: *Kuru* sıfatı ile birlikte de anılan *sûret*, insanı esir edebilecek bir albeniye sahiptir. *Sûret* kelimesi ile birlikte daima, *olma*, *tapma*, *sanma*, *geç*, *eyleme*, *ko* olumsuz fiillerini kullanır. Sûrete esir olmak veya tapınmak, kuru sûretle işin biteceğini sanmak ham hayalden başka bir şey değildir:

Halâs olmak dilersen derd ü gamdam
Esîr-i sûret olma geç sanemden

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin onüç dilimli Tac-ı Şerif

Vücûda er ne istersin 'ademden
Gel Allâh'a murâdın hâsıl olur (s. 121)¹
veya,

İste nakkâşî nakşa aldanma
Kuru sûretle iş biter sanma
Cehl ile nâr-ı gaflete yanma
Cümleye asl olan inâyet imiş (s. 72)

Hazret-i Hüdâyî, âlemdeki sûretlerin kalbe yansıyıp derinleşmeleri ve her yanı kaplayıp, hicab (perde) oluşturmaları; böylelikle perdelerin karanlıklarının birikmesiyle kalpte hakikatlerin tecellisine dair bir arzu kalmayacağından¹², sûrete takılıp kalma noktasında insanı (en başta kendisi olmak üzere, sâlik, âkil, tâlib, derviş, gâfil insan, tâlib-i dünya ve dost onun muhatapları arasındadır) uyarır. Sûretler, rûhun gelişim ve bütünleşmesine engel 'perdeler' olarak da anlaşılabilir.¹³

Sûrete (zinet-i dünya, yemek, içmek, şehvî duygular) aldanan câhildir; nakkâşî unutup, nakşa aldanan cahillik etmektedir, böyleleri gaflet ateşinde yanar; sûret bir sanemdir ve sanemse 'ademdir; sûret, katre (veya dalga); manâ ise ummân'dır. Var olmak isteyen ummâna karışmalıdır. Âkil olan kişi yokluğun gölgesinde ikamet etmez:

Geç Hüdâyî sûreti ma'nâyı gör
Katreyi ko lücce-i ummâna bak (s. 74)

Mecâza bakma ey sâlik hakîkî matlaba azm et
Ki zîrâ zıll-i zâilde ikâmet eylemez âkil (s. 93)

İnsan, Şebusterî'nin ifadesiyle iki gözünde var olan kuru ağrıdan kurtulup,¹⁴ sûret engelini aştığında/aşabildiğinde mâna'ya, hakîkate, müsemâyâya, Hakkânî vücûd'a erebilecektir:

Nukûşa bakma nakkâşa nazar et
Mehâlikdir sanemlerden hazer et
Ko esmâyı müsemâyâya güzer et
Şuhûdun zirve-i ulyâyâ ırgür (s. 53)

Koyup Hüdâyî cân u ten
Vahdet diyârına giden
Fânî vücûdunu terk eden
Bulmaz mı Hakkânî vücûdu (s. 41)

Hakikat yolcusu mânâyı keşfettiğinde, matlab-ı a'lâyâ erişmiş demektir. Âkil kişi odur. Hüdâyî, şu beytinde de mânâyı, eşi benzeri olmayan bir inciye benzetir:

Bulan bu dürr-i pâk-i bî-nazîri
Ganîden fark eder lâ-büd fakîri

Efendi eyleme sûret esîri
Geçir sûretten ü ma'nâyâ ırgür (s. 53)

Alâyık, nakş (nukûş), mecâz, mülk kelimeleri ile de yine *sûret* mânası murad olunmaktadır. Vahdet sırrını anlayabilenler (her şeyi Allâh olarak, Allâh'ın tecellileri olarak görebilenler¹⁵) fânî alâyıktan (kulun Hakk'a giden yolunu tıkayan maddî ve nefsanî engeller¹⁶) geçebilirler:

Vahdet şarâbın kim içe
Fânî alâyıktan geçe
Ger haşr ola nice nice
Ayrılmaya mestânımız (s. 66)

Bu âlem bir hayâl-i hâbdır, çok uzun gibi zannedilen insan ömrü gerçekte ise bir ay gibi kısadır. Dünya ehli sarhoş olduğunun farkında değildir, gördükleri aslında yalnızca bir düştür.¹⁷

Hüdâyî, hakikat ile mecâz'ın ayrımını en iyi yapabilecek kişinin *ârif(i billâh)* olduğunu söylediği bir şiirinde, deniz simgeçiliğinden yararlanarak, mâna'yı bir inciye, hakikat'i de denize benzetir. Mâna incisine sadef olamayanların ömrü telef olmuş demektir:

Dürr-i ma'nâyâ ger oldunsa sadef
Bulagör bahr-i hakikatde şeref
Eyleme sermâye-i ömri telef
Ârif isen aç gözün merdâne bak (s. 79)

Hakîkati keşfetme noktasında Hüdâyî, sâlike her şeyi örnek gösterebilmektedir. Görebilen bir göz için, pervâne'den de alınacak dersler vardır. İnsanî durumu aşmayı öneren bir şiirinde, Birlik'e ulaşmak için perr ü bâl'in yakılması gereğine işaret eder:

Görüp pervâneyi andan sebak al
Köyünür nâr-ı aşka perr ile bâl
Mecâzı ko hakikat bahrine dal
Yürü bülbül yürü Dost illerine (s. 130)

NETİCE:

En aşağı mertebedeki kişileri, yani taayyün ve tenevvü vechesini müşâhede edenleri,¹⁸ bir basamak yukarı taşımak maksadıyla söylenmiş şiirlerinde Hüdâyî, katre veya dalgaya teşbih ettiği sûreti, hakikat ummanı ile kıyaslarken aslında sûret'i tamamen yok saymadığını da göstermektedir.

Haddizatında sûret (maddî nimetler vb.), kötü ve çirkin de değildir. Kötü olan onların iğvasına kapılıp gitmektir. Bilge (ârif) kişi sûrette manâyı görebilme, hem de sûretin ondan (mâna'dan) bağımsız bir şey olmadığını fehm edebilme zorunu başarabilendir.

KAYNAKÇA:

Azîz Mahmud Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk* (Dr. Ali İslam Bey'in husûsî kitaplığındaki yazma.)

Emiroğlu, İbrahim, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, İnsan Yay. İstanbul 2002.

İzutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, Türkçesi: A. Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., İstanbul 1998.

Karakoç, Sezai, *Makamda*, Diriliş Yay., İstanbul 1980.

Kâşânî, Abdürrezzâk, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004.

Keklik, Nihat, *Sadreddîn Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, İstanbul 1967.

Kılıç, M. Erol, *Muhyiddîn ibnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibü'l-vücûd)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv., İstanbul 1995.

Kılıç, M. Erol, *Sûfî ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

Konuk, A. Avni, *İbn Arabî-Tedbîrât-ı İlâhiye Tercüme ve Şerhi*, Yayına Haz.: Mustafa Tahralı, İz Yay., İstanbul 1992.

Şebusterî, *Gülşen-i Raz*, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., İstanbul 1993.

Tezeren, Ziver, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî I, Hayatı-Şahsiyeti-Tarikatı ve Eserleri*, İstanbul 1984.

Tezeren, Ziver, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divân'ı*, İstanbul 1985.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995.

Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmud Hüdâyî -Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, Erkam Yay., İstanbul 2004.

DİPNOTLAR

- ¹ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir -Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası-*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 122.
- ² Ziver Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî I, Hayatı-Şahsiyeti-Tarîkati ve Eserleri*, İstanbul 1984, s. 18, 34; H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî –Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*, Erkam Yay., İstanbul 2004, s. 118-119.
- ³ H. Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 48.
- ⁴ M. Erol Kılıç, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibü'l-vücûd)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv., İstanbul 1995, s. 203-204.
- ⁵ Nihat Keklik, *Sadrreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, İstanbul 1967, s. 87.
- ⁶ N. Keklik, *a.g.e.*, s. 167.
- ⁷ A. Avni Konuk, *İbn Arabî-Tedbirât-ı İlahiye Tercüme ve Şerhi*, Yayına Haz.: Mustafa Tahralı, İz Yay., İstanbul 1992, s. 62.
- ⁸ A. Avni Konuk, *Tedbirât*, s. 269.
- ⁹ İbrahim Emiroğlu, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 21-23.
- ¹⁰ İ. Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 26.
- ¹¹ Hüdâyî'ye ait şiirlerin sayfa numaraları şu esere aittir: *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, Ziver Tezeren, İstanbul 1985.
- ¹² Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004, s. 201.
- ¹³ Sezai Karakoç, *Makamda*, Diriliş Yay., İstanbul 1980, s. 67-68.
- ¹⁴ Şebusterî, *Gülşen-i Raz*, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 12.
- ¹⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 553.
- ¹⁶ S. Uludağ, *a.g.e.*, s. 38.
- ¹⁷ A. Mahmud Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk*, v. 2a.
- ¹⁸ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, Türkçesi: A. Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., İstanbul 1998, s. 145.